

Milan Šega

SOŠOLEC IZ ZADNJE KLOPI

1

Nekdanji sošolec iz gimnazije Robert K. (za domače tudi Pubi) je bil dober graditelj mostov. Po končani vojni je imel z njimi dovolj dela, tako da si je med ljudmi svoje stroke kmalu pridobil sloves, ki ni bil majhen. Toda kadar sem govoril z njim o tej njegovi poklicni dejavnosti, o uspehih, ki jih je kljub svoji mladosti že dosegel, in o prihodnosti, kakršna se mu je obetala, je pokazal na svojem mladem in zdravem obrazu le tolikšno mero zadovoljstva, da mu nihče ni mogel očitati samovšečnosti.

Bahavost mu je bila zoprna že v šolskih klopih in je ni trpel pri nikomer, najmanj pa pri prijateljih, s katerimi se je sicer rad družil. Resnici na ljubo moram povedati, da jih ni imel dosti; v zadnjem letu pred maturo pa je izgubil domala vse, če ne štejem mednje sebe, ki me je vezalo nanj njegovo zanimanje za mojo mlajšo sestro. Ne, nisem povsem nasedel govoricam, ki so se v tistih dneh razširile po šoli, bile pa so tako presenetljive in malo verjetne, da mi je pošla sapa, ko sem jih slišal. Je bilo mogoče, da je Robertov oče, bogat obrtnik v Ljubljani, simpatiziral z nacisti v Nemčiji in da je delal za njihovo vojno industrijo? Ne, sem si ponavljal. Ne more biti res. Vprašal pa nisem nikogar, tudi Roberta, njegovega sina, ne. Ko me je poklical v svojo pisarno ravnatelj (»ti poznaš Robertovo hišo«, mi je rekel), sem se sprenevedal, kakor da so vse te govorice zame novost, ki jim ne bi mogel verjeti celo tedaj, če bi bil do sošolca sovražno razpoložen. Kaj podobnega pa mi še na misel ni prišlo. Ravnatelj me je odpustil z dvomom v očeh.

Robertu K. pa je tačas ostal zvest še eden najinih sošolcev: to je bil Evgen S. Bil je že tretje leto med nami, zmerom sam v zadnji klopi pri oknu, tih in redkobeseden dolgin, prijazen z dekleti, ki jih je bilo pet v razredu, in ne posebno spoštljiv do profesorjev. Največ težav sta imela z njim profesorja slovenščine in verouka; s tema dvema je bil nenehno na bojni nogi. Spominjam se, kako je prvega (starejšega človeka, ki mu je bila šola očitno v breme) z najbolj resnim glasom prepričeval, da je Slovenec samo po materi, torej nekako napol, po pokojnem očetu pa Čeh, ki je prišel z Moravskega, da bi si v ženini domovini našel boljših možnosti za zaslužek. Evgen S. je očeta, ki je bil po poklicu rudarski inženir, malo ali skoraj nič poznal; da je bil velik in izrazito suh, temnih oči in močno žilastih rok, je slišal iz materinih ust. Izgubil ga je, ko mu je bilo nekaj tednov več kot tri leta: ni se ponesrečil na svojem delovnem mestu v rudniku, kot se je bala Evgenova mati, na poti domov ga je nekega deževnega dne povozil pijan šofer kamiona.

Stari profesor se je najprej čudil in ni mogel razumeti svojega učenca, ki mu je

bila slovenščina odveč in se je ni hotel učiti; mislil je, da je z Evgenovo glavo nekaj hudo narobe. Ni ga več nadlegoval s spraševanjem, le gledal ga je in hodil oprezno okoli njega kakor okoli bolnika, ki mu je treba pomagati. Nekajkrat ga je obiskal na domu in se skušal na samem pogovoriti z njegovo materjo; ta pa je bila vsa prestrašena in je vedela povedati (šepetaje in komaj razumljivo) samo to, da njen sin noče ostati pri nji v Sloveniji in da se namerava čimprej, najbrž že takoj po opravljeni maturi, odpraviti k sorodnikom svojega očeta. Dobro ve, da mu tega ne bo mogla z ničemer ubraniti.

Profesorju slovenščine so te besede Evgenove matere popolnoma zadoščale. Ni se več čudil in po nepotrebnem vznemirjal, ker ga dolgin iz zadnje klopi pri oknu ni hotel ubogati in sodelovati z razredom pri njegovih razlagah. Zdaj si je bil na jasnem, kaj ima fant za bregom, in hkrati tudi nič manj na jasnem, da je za oba, profesorja in učenca, bolje, če se ne menita preveč drug za drugega. Mogoče mu bo celo prav in se bo malo oddahnil, če fant res odide v neko moravsko mestece, kot se je bil odločil.

Povsem drugačne pa so bile težave, ki jih je imel z Evgenom S. profesor verouka. Rekli smo mu Polna luna, vendar brez zlobe in slabega namena. Bil je majhen in okrogel, vedno, naj je bilo pozimi ali poleti, močno rdeč v obraz; a nasmejan in ob vsakem času razpoložen za kratek klepet o čemer koli. Zameril nam ni nobene neumnosti, tudi takšne ne, kakršno nam je (bolj njemu kot razredu) nepričakovano zagodel Evgen S., ki ga je imel do tistega dne za enega svojih najboljših učencev.

2

Evgen S. je bil med redkimi fanti v našem razredu, ki je posvetil branju knjig veliko časa. Ponje pa ni hodil k profesorju slovenščine, kakor bi človek pričakoval, temveč h katehetu, Polni luni, za katerega smo vsi vedeli, da ima v domači hiši knjižnico, ki bi je bil vesel vsak zbiratelj dobre literature. Z Evgenom sva bila pri njem skoraj stalna gosta. Toda nikoli se ni namerilo, da bi se najine želje pri izbiri branja križale; najin okus je bil tako daleč narazen, tako temeljito vsaksebi, da sva se že pri vratih, ki so se odpirala v prostorno sobo, kjer so kraljevale knjige vseh velikosti in oblik, ločila: sošolec Evgen je odšel na levo stran k oddaljenim policam, ki so ponujale bralcu literaturo z nadve resno, največkrat zgodovinsko snovjo. Moja pot je bila dosti krajša, do police s knjigami sem imel le dobra dva koraka; ker nisem obvladal nobenega drugega jezika kot svojega, sem se moral zadovoljiti z literaturo, ki je bila občutno manj pomembna od sošolčeve. Ponavadi sem segel po pripovednem delu (po romanu, povesti), ki me je pritegnilo predvsem s svojim naslovom in od katerega sem si želel samo to, da bi me zabavalo. Žal sem zelo kmalu ugotovil, da je v katehetovi knjižnici takih knjig malo, čeprav nama je ne enkrat ponovil, da jih ne zametava in da jih je že marsikomu priporočil.

»Tudi tebi bi jih, Evgen,« je rekel nekega dne v decembru, ko sva se po daljšem odmoru spet oglasila pri njem v domači hiši. »Preveč resen si za svoja leta. Kaj zdaj bereš?«

»Nekaj, kar vam ne bo všeč,« je odvrnil Evgen. »Ne bi vam rad povedal. Bojim se, da me ne boste razumeli.«

Profesor verouka je naglo vzdignil glavo in ga živo pogledal. Njegov glas je bil tih in za spoznanje vznemirjen, ko ga je vprašal:

»Je knjiga iz moje knjižnice?«

Evgen je pomislil, za kratek hip nagubančil čelo in odgovoril z besedami, ki se mi je zanje zazdelo, da sem jih že slišal iz njegovih ust.

»Na vaših policah je marsikaj takega,« je rekel skoraj izzivalno, »česar ne bi nikoli priporočili svojim učencem.«

Zbal sem se, da je šel sošolec nekoliko predaleč. Kaj bo zdaj naredil katehet? Ozrl sem se nanj in čakal na njegov odgovor. Ta pa je smeje se in neprizadeto rekel:

»Pokaži mi te knjige, če res veš zanje. Že jutri jih bom odnesel v šolo in kdor jih bo želel brati, mu jih bom rade volje dal.«

Evgena S. je profesorjev odgovor očitno presenetil in ga tolikanj zmedel, da se ni mogel takoj zbrati. Po nekaj trenutkih molka pa je malone opravičujoče rekel:

»Nisem tako mislil. Za eno samo knjigo gre... za tisto o Židih, ki ste mi jo posodili malo pred počitnicami.«

»Nemško?« je vprašal katehet. Z zariplega obraza mu je bilo razbrati, da ne ve zagotovo, o kateri knjigi govori njegov učenec.

»Ni nemška,« je odvrnil Evgen. Skremžil se je, kakor da ga je nenadoma zbolel zob. »Napisal jo je Anglež. Bolj sovraži Žide, kot jih sovražijo Nemci sami; grdo, umazano branje. Kako ste mogli kupiti tako knjigo?«

»Saj je nisem!« je vzkliknil katehet, ki se je medtem že domislil, katera knjiga bi to bila. »Dobil sem jo iz Nemčije, poslal mi jo je neki moj prijatelj... dober kristjan in pošten človek je.«

»Jaz bi jo vrgel v ogenj, v peklenski ogenj. Vi ne?«

»Ko jo bom prebral, ti povem. Mogoče jo bom moral res vreči v peklenski ogenj,« mu je zatrdil katehet. »Še prej pa bi rad slišal od tebe, kaj te je pripravilo do tega, da si se odločil za tako strašno kazen?«

»Moj mrtvi oče. Povožil ga je pijan šofer kamiona. Moj oče je bil dober Žid in pošten človek.«

Evgenov odgovor je bil kratek in rezek.

3

Ni mi bilo lahko priti tega dne v šolo; bil je zelo mrzel in moker dan, čeprav smo bili že sredi maja.

Hodil sem počasi, s pločnika sem skakal na blatno cesto in spet nazaj. Česa podobnega že dolgo nisem počel. Res, ni se mi mudilo. Če bi mi kdo ukazal, naj se obrnem in se vrnem domov, bi ga brez premisleka ubogal. Sam pa tega nisem bil zmožen storiti. Bil sem že blizu šole, le nekaj deset korakov me je še ločilo od nje, ko sem zaslišal za seboj glas, ki sem ga dobro poznal; bil je Robertov glas, klical me je, sprva pridušeno, skoraj plaho, potem pa zmerom glasneje, dokler se nisem ustavil in ga počakal.

Vedel sem, kakšne bodo njegove prve besede; in res je rekel:

»Si slišal za Evgena? Sam je povedal, da mu je bil oče Žid. Torej je Žid tudi on. Vsaj napol, če je njegova mati naše vere.«

Molčal sem, ker nisem želel na dan s svojim mnenjem o Evgenovem židovstvu. Robert pa ni odnehal.

»Rad bi mu pomagal,« je nadaljeval. »Zdaj bo marsikdo gledal nanj z drugačnimi očmi; nekateri ga bodo zmerjali, drugi pomilovali. Med njimi bo tudi nekaj sošolcev, in bojim se, da celo ta ali oni profesor. Naj ti zaupam, kdo bo prvi, ki bo vzdignil roko nadenj?«

Odkimal sem. »Ne bom se vmešaval v to stvar,« sem rekel.

»O, pa se boš!« je domala veselo zaklical sošolec. »Potegnilo te bo vase, da še vedel ne boš, kako se je to zgodilo. Slišal sem, da si bil tudi ti zraven, ko se je Evgen izpovedal. Je to res?

»Bil sem. Tudi Polna luna je bil priča Evgenovemu priznanju.«

»Kdo je potem izklepetal novico, da je bil Evgenov oče Žid?«

Nameraval sem odgovoriti, da tega ne vem; Robertove oči, ki so bile ves čas trdo uprte vame, pa so me prisilile, da sem povedal resnico.

»Včeraj po šolski maši sem se izdal,« sem rekel, »ko sem srečal tri dekleta iz našega razreda. Nisem hotel...«

Robert se je neprijazno nmrščil in zamahnil z roko proti mojemu obrazu, kot da me hoče udariti. »Kaj si boš zdaj izmislil, ko se boš prikazal v razredu med sošolci? Zagrešil si veliko neumnost, ki jo boš težko kdaj popravil... ali pa sploh nikoli. Oh, saj nisi hotel, kaj ne?« je še zlobno pristavil in se na kratko zasmel.

Pred vrati v razred sva oba hkrati obstala. Robert je bil za pol koraka pred menoj, sključen v pasu in ves kakor na preži. Potem je nanagloma obrnil k meni glavo in mi šepetaje rekel:

»Kakor da ni nikogar v razredu... Vse je tako čudno mirno. Daj, stopi k vratom in jih odpri!«

Naredil sem se, kot da njegovih besed povsem ne razumem. Namesto da bi šel k vratom v razred, ki so v mojih očeh nenadoma zrasla in se mi grozeče postavila po robu, sem se od njih oddaljil in se umaknil za sošolčev hrbet. Še vedno sva pritajeno šepetala; ko pa sem čez trenutek odprl usta in spregovoril, je bil moj glas hreščeč in tuj, da ga sam nisem spoznal.

»Ne grem s teboj!« sem vzkliknil. »V razredu me danes ne boš videl. Mogoče tudi jutri ne... Najrajši bi se nikoli več ne vrnil vanj.«

Robert se je živčno zasmel, njegov pogled pa je bil temen in obtožujoč, ko mi je zagrozil:

»Bežiš, strahopetec! No, le beži! Ne bom te lovil... Lovili te bodo drugi, ne jaz.«

Nikoli mi ni bila pot od vrat v naš razred pa do vrat na cesto tako dolga in ovinkasta, kakor je bila tokrat. Nekajkrat sem se resnično prestrašil, da sem se izgubil in da ne vem več, kod hodim; vse je bilo v tolikšni meri nenavadno in skoraj neresnično, da sem se oddahnil šele, ko sem iz mrkega šolskega poslopja stopil z obema nogama na mokri cestni tlak.

4

To jutro sem dolgo zaman čakal, da bi prišla v mojo sobo mati in me poklicala k zajtrku. Slabo sem spal. Bolela me je glava in v ušesih mi je brnelo, kot da bi nekaj živega gomazelo v njih. Zatisnil sem oči, prislonil razbolelo glavo tesneje na trdo blazino in se skušal mukoma domisliti, kakšen dan se mi obeta danes: miren in prijazen ali pa znova (kot že ves teden doslej) mračen in sovražen?

Tedaj me je nenaden sunek vrgel pokonci, da sem se le s težavo premagal in že v grlu zatajil krik, ki je hotel bruhniti iz mene.

NEMCI SO VKORAKALI V AVSTRIJO!

Kako sem mogel pozabiti teh nekaj strašnih besed, ki sem jih pozno sinoči slišal iz radia? Prekel sem tisti kozarec ali dva trpkega vina, ki sem ga popil med poslušanjem radijskih poročil. Nisem več mislil na zajtrk. Oblekel sem se, kar sem mogel najbolj hitro, in stekel v kuhinjo, da bi povprašal mater, kaj je iz radijskega

sprejemnika zvedela ona. Upal sem, da sem v svojem strahu pretiraval in da ni vse tako črno, kot sem si to deževno jutro zamišljal sam.

Kuhinja je bila na prvi pogled prazna. Bila je topla in domača, kot je bila zmerom, kadar sem zjutraj prišel k zajtrku. Tišina v nji me je za trenutek vznemirila; že sem se hotel obrniti in se vrniti v svojo sobo, ko sem zaslišal pridušeno hihitanje, ki je prihajalo izza velike stare kredence in me opozorilo, da nisem sam v kuhinji. Spet ena izmed vragolij moje mlajše sestre Simone! Zasmel sem se ji in ji zaklical:

»V kredenco bi zlezla, tam te gotovo ne bi našel!«

Medtem se je Simona že zresnila, se vzdignila z zaboja za premog, kjer je sedela, in mi prinesla zajtrk, ki ga je mati pustila zame v pečici, da se ne bi ohladil. Smejale so se mi samo še njene okrogle temne oči. Preden sem začel jesti, sem jo še vprašal:

»Mogoče veš, kam je šla mama?«

Zdaj so se zresnile tudi njene oči. »Nič ni povedala,« je odvrnila z ostrino v glasu. »Mislim pa, da je zmenjena s svojim prijateljem.«

»Z inženirjem?«

»Z inženirjem Francijem S.,« je rekla hladno.

»Je že spet doma?« sem se začudil. »Pred nekaj dnevi je bil še v Nemčiji. Mama mi je sama povedala, da je dobil tam dobro službo.«

Simona je naredila še zadnji požirek kave, pobrala obe prazni skodelici in ju odnesla v kuhinjski lijak. Ko se je vrnila k mizi, je rekla:

»Zaposlil se je v M. pri nekem gradbenem podjetju. Zdaj je na bolniškem dopustu.«

In še nepričakovano dodala:

»Hudo se bojim, da ga ima mama zares rada. Preveč se je navezala na tega človeka.«

Nisem ji verjel, zato sem se njenim besedam nasmehnil; da bi se mati po očetovi smrti pred tremi leti spet odločila za drugega moškega, se mi je zdelo nemogoče in skoraj žaljivo zanj. Vstal sem od mize in stopil za Simonin hrbet. Z obema rokama sem jo objel okoli pasu, jo stisnil k sebi, da je tiho zastokala, in ji brez nasmeha na ustnicah rekel:

»To ni človek za mamo. Ne vem, kako bi ti dopovedal! Ljubezniv je, slaček, ganljivo dober... in vendar: strah zbujata v meni vsakokrat, kadar ga srečam. Še v sanjah me preganja.«

Zdaj se je nasmehnila sestra in me odrinila od sebe. »Velike oči imaš, dragi bratec,« je malone zapela. »Tudi meni je zoprno, bojim pa se ga ne. Mama mu pravi: Moj Franci. On pa jo smeje se popravljajo: Ne Franci, temveč Franc, moj Franc.«

Tri dni pred odhodom v Nemčijo na svoje novo delovno mesto je materin »Moj Franc« povabil vso našo družino na poslovilno večerjo v restavracijo. Matere že lep čas nisem videl tako razigrane, kakor je bila ta večer; ker so nam postregli v posebni sobi, kjer smo bili sami brez drugih gostov, nam ni bilo treba paziti na vsako besedo in se sramovati hrupa, ki smo ga zganjali. Bilo je že blizu polnoči, ko sem opazil, da je naš gostitelj pijan in da se mu jezik pošteno zapleta. Želel sem mu pomagati, zato sem se vzdignil in odšel proti vratom, da bi poiskal natakarja in mu naročil, naj nam prinese štiri turške kave. Uspel pa sem priti samo do vrat, ko zaslišim za seboj inženirjev glas, ki me je klical nazaj k mizi.

»Kam te nese, fant? Pa jo ja ne misliš popihati, kaj?«

Obstal sem in presenečen molčal. Ni bil tako pijan, kot je bilo videti. Gledal me je z radovednimi očmi in se mi naklonjeno smehljalo. Čez trenutek, dva pa je še zinil:

»Danes jo je težko kam daleč popihati. Nikomur ne bi tega svetoval. Daj, povej to svojemu prijatelju.«

»Ne vem, kdo naj bi to bil?« sem vzkliknil; ni se mi bilo treba delati začudenega, vsaka moja beseda me je izdajala. Od koga je inženir zvedel, da so Evgena na meji zavrnili in ga nagnali domov?

»Sam je priznal, da se je za pobeg pripravljaj s tvojo vednostjo,« je nadaljeval naš gostitelj polglasno, kakor da ni želel vplesti v najin pogovor še drugih pri mizi.

Zastrmel sem se vanj in požrl debelo slino, ki se mi je nabirala v ustih. Minilo je nekaj časa, preden sem mu odgovoril:

»Evgen S. ni moj prijatelj. Le sošolec mi je.«

Potem sem se spet usedel k mizi in moje uho je ujelo še zadnje besede, ki jih je izgovorila mati; rekla je:

»Zmenila sva se, da grem z njim v Nemčijo.«

Ne bi vedel povedati, če je bil kdo med nami v razredu dobro pripravljen za bližajočo se maturo; zase sem bil prepričan, da je v mojem znanju preveč lukenj in premalo trdnosti, da bi se počutil mirnega in brez vsake skrbi. Tisti večer pred maturitetno nalogo iz matematike (tu je bila luknja največja) sem se znašel v stanju, ki ne bi bilo nikomur v čast: bil sem že čisto blizu temu, da ponorim. Takrat je bilo prvič po materinem odhodu v Nemčijo, da sem jo pogrešal. Nekoliko sem se pomiril, ko sem zaslišal na hodniku pred vrati v stanovanje Simonin glasen smeh; z Robertom sta se vračala iz kina. Simona je vpila, da je lačna, da umira od lakote in da bo poljubila roko tistemu, ki se je bo usmilil in jo povabil na večerjo. Njegova sužnja bom, je prisegala. Ko pa me je zagledala, je v trenutku utihnila, stopila k meni in se mi s svojimi lepimi temnimi očmi zazrla v obraz.

»Strah?« je potihem vprašala in se mi skoraj sočutno nasmehnila. »Te je res tako hudo strah?«

Nič ji nisem odgovoril, le prikimal sem ji.

Od matere v Nemčiji že nekaj časa ni bilo nobenega sporočila. Zadnja novica, ki sva jo s Simono prejela, je bila povsem nepričakovana in tolikanj čudna, da ji najprej nisva mogla verjeti. Potrdila pa nama jo je neka starejša ženska, še do nedavna sestrina učiteljica, ki je stanovala v hiši staršev inženirja Francija S. Ta je povedala, da o njihovem sinu, ki se je zaposlil v Nemčiji, že mesec dni in več kljub poizvedovanju in številnim prošnjam ne vedo, kaj je z njim; izginil je le malo pred tem, preden so Nemci vdrli na Poljsko. Doslej jim še nihče ni vedel pojasniti, kaj se je z njihovim sinom v resnici zgodilo.

Usoda materinega prijatelja naju s sestro ni dosti zanimala. Bala pa sva se zanj, ki je bila vse prej kakor ustvarjena za življenje v velikem tujem mestu; še posebej takrat, če je ostala sama v njem. Zato sva nekega mrzlega večera, ko se nama ni ljubilo iz hiše, pričela z vso vnemo ugibati, ali bo mati zdržala sama v M. ali pa se bo vrnila domov?

»Ne bo zdržala,« je rekla Simona. »Stavim ne vem kaj, da ne bo!«

»Vesel bi bil, če bi res prišla,« sem jo dopolnil. »Še veš, kdaj sva jo zadnjič videla?«

»O, vem,« je vzkliknila Simona; »tedaj na železniški postaji, ko sta z inženirjem odhajala v Nemčijo. Nikoli ne bom pozabila njenega objokanega obraza, ko me je objela in poljubila.« Za kratek čas je obmolnila, potem pa še nekoliko tiše in zaskrbljeno pristavila: »Imaš še tisto materino pismo, ki ga je nama pisala? Zabičala sem ti, da ga shrani.«

»Našel ga bom,« sem odvrnil. »Nisem ga vrgel proč.«

Simona se je razigrano zasmejala in rekla:

»No, to je zagotovo dobro znamenje. Zdaj še bolj trdno verjamem, da se bo mama kmalu vrnila domov.«

In imela je prav: nekako čez štirinajst dni se je pri vratih v stanovanje oglasil zvonec; bila je ona, mati. Dopoldne istega dne sem prinesel domov tudi spričevalo o opravljeni maturi.

5

Dan se je zame slabo pričel.

Najprej me je zbudila mati in mi povedala, da je v mestu pred opero naletela na skupino uniformiranih Nemcev; trije med njimi so bili še napol otroci. Odkrila ni nič neprijaznega na njih, razen uniforme seveda, ki je že v Nemčiji povzročala v nji strah in odpor.

Še bolj pa me je zmedel nenaden prihod sošolca Roberta K., ki ga ob tako zgodnji uri nisem pričakoval. Imel je utrujen in močno prestrašen obraz. Ko se je usedel na stol ob mojem zglavju, je rekel:

»Prihajam od Evgena. Bojim se, da je v nevarnosti.«

»Zaradi prihoda Nemcev?« sem vprašal.

»Slišal je, da iščejo po mestu Žide.«

»Kako naj zvedo za Evgena!« sem zaklical in se zravnal na postelji, kot da nameravam vstati. »Malo ljudi ga pozna.«

»Dovolj je eden sam, ki ga bo izdal Nemcem,« je rekel živčno Robert. »Morava mu pomagati.«

Nazadnje sem vstal in z bosimi nogami odšel k odprtemu oknu. Začutil sem, kako se mi ostra bolečina širi po zatilju. Ko sem si ohladil razgreto glavo, sem se počasi obrnil k sošolcu in ga vprašal:

»Si premislil, kaj naj storiva? Imava sploh kakšno možnost, da obvarujeva Evgena pred Nemci?«

»Mesto je veliko... mogoče najdeva kje dovolj varen prostor zanj.« Robert je umolknil in me vprašujoče pogledal. »Mislim, če bi ga ti vzel k sebi,« je nadaljeval. »Čez nekaj časa, ko bo odšel od nas očetov sorodnik iz Maribora, pa bi se preselil k meni.«

Robert me je s svojim predlogom tako presenetil, da sem se dolgo zaman trudil, kaj naj mu odgovorim. Kako bi mi bilo mogoče zdaj skrivati pred Nemci sošolca Evgena, ko v hiši nisva več sama s sestro? Nekega dne se bo najbrž vrnil tudi materin prijatelj inženir Franci S. in se naselil pri nas. Njegovo sporočilo iz Nemčije pred dvema dnevoma je to možnost že napovedovalo. Grožnja je torej tu!

Odgovoril sem mu, da ne morem sprejeti njegovega predloga. Rekel sem mu še, da svojo odločitev obžalujem, ravnati drugače pa ne morem. Grožnja, ki visi nad menoj, je prehuda, da bi pozabil nanjo.

Robert me je pazljivo poslušal. Njegove svetlo sive, doslej zmerom prijazne oči so me gledale z mrkim nezaupanjem; še nikoli ga nisem videl tako razvnetega in jeznega. Tokrat pa se je na njegovem obrazu nekaj zganilo, kar me je skoraj prestrašilo: ves se je spremenil in se nasršil, kakor da me izziva na telesni obračun. Ko je spregovoril, je njegov tresoč se in siloma zadržani glas komaj dosegel moje uho.

»Se še spominjaš,« je rekel, »kdaj sem te zmerjal s strahopetcem? Si že pozabil, kaj ne?«

»Nisem pozabil,« sem odvrnil. »Tudi nikdar ne bom.«

Odgovarjal sem mu mirno in brez občutka slabe vesti. Dodal pa sem še:
»Lahko mi ponoviš tisto tudi zdaj. Ne bom ti zameril.«

Robert se je nanaglooma ozrl name in se (kot se mi je zazdelo) z začudenjem v obeh nasmehnil. Ni mi bilo jasno, ali se je nasmehnil meni ali pa nečemu drugemu.

Mati je bila tiste dni pred novim letom nemogoča. Ni in ni se mogla pomiriti; sredi noči je vstajala iz postelje in hodila v kuhinjo, da bi si s čimer koli ugasila žejo, ki jo je nenehno mučila. Dopovedoval sem ji, da se obnaša, kakor da ne ve za svoja leta, pa me je le nejevoljno pogledala in na široko zamahnila z roko. Mojih očitkov ni jemala resno.

Neke takšne noči tudi jaz nisem mogel zaspati. Obračal sem se po postelji in preklinjal uro, ki se ni hotela nikamor premakniti. Ko sem že upal, da se mi spanec le približuje in da me bo vsak trenutek zajel vase, sem zaslišal materine tihotapske korake, ki so tesno mimo mojih vrat tipali v kuhinjo. Glasovi njenih korakov (nisem mogel ugotoviti, ali ima na nogah copate ali pa je bosa) so mi bili v tem nočnem času prijetnejši za uho kot najmikavnejša glasba. Dajali so mi zavest, da nisem popolnoma sam in da imam v nekom trdno oporo, če bi jo potreboval.

V kuhinji sem našel mater, sedečo pri mizi in s kozarcem pijače v roki. Ko sem prišel do nje, je vzdignila glavo in se mi odsotno nasmehnila. Moj pogled se je ustavil na kozarcu, ki je bil še poln. Zakaj pije? Nisem je vprašal, ker sem pričakoval, da mi bo razkrila sama. Tako se je tudi zgodilo; čez malo časa mi je mirno rekla:

»Nikar ne misli, da sem pijanka. Prebolela sem že marsikaj, prebolela bom tudi to.«

Usedel sem se na stol poleg nje in ji položil roko na hrbet; bila je vsa drobna in krhka pod mojo dlanko.

»Vroč si, fant moj,« je rekla mati. »Je kaj narobe s teboj?«

»Preveč piješ, samo to je,« sem odgovoril. »In nekoga od tvojih prijateljev bi rajši videl mrtvega kot živega.«

6

Prvo srečanje z inženirjem po njegovi vrnitvi z vzhodne fronte:

Materin prijatelj inženir Franci S. se je vrnil nenapovedan nekega deževnega dne v avgustu. Imel sem smolo, zakaj ne matere in ne Simone ni bilo doma, ko se je prikazal pred vrati. Tudi sam očitno ni bil pripravljen na to, da bo našel v stanovanju le mene in nikogar drugega. Molčala sva lep čas, preden se je enemu od naju odvezal jezik; za trenutek, dva me je prehitel inženir. Ko je spregovoril, je bilo slišati njegov glas kakor glas človeka, ki je šele pred kratkim zapustil bolniško posteljo; le z velikim naporom ga je obvladal, da se mu ni izgubil v težko razumljivem jecljanju.

»Če nimaš nič proti,« je rekel, »bi tukaj počakal na tvojo mamo... In usedel bi se rad.«

Rekel sem mu, naj gre z menoj v jedilnico; tam se je brez obotavljanja spustil na najbližji stol, ki ga je zagledal. Takoj zatem si je prižgal cigareto in z vidnim užitkom globoko vase vdihnil prvi dim. Tedaj sem iznenada opazil, da mu manjka več kot polovica desne roke; prazen rokav je neusmiljeno odkrival grozljivo resnico.

Nisem se mogel premagati, da ga ne bi vprašal:

»Je bilo hudo? Ste zelo trpeli?«

Z njegovega obraza sem spoznal, kako neumno in odveč je bilo moje vprašanje; da bi ta vtis vsaj nekoliko popravil, sem se brž zbral in z nasmehom nadaljeval:

»S tem ste se rešili vojne, zdaj boste lahko počeli kaj bolj koristnega. Ostanete v Ljubljani?«

»Vse tako kaže,« je rekel in me premeril z radovednim pogledom. »Mogoče bom doma res bolj koristen, kot sem bil na fronti. Na nji se nisem posebno izkazal. Zadelo me je, še preden sem videl sovražnega vojaka.«

Pomislim sem na mater in na njeno odvisnost od tega človeka, ki je sedel na stolu blizu mene in me strašil s svojim grozljivim praznim rokavom. Kadil je cigareto za cigareto (prižigal si jih je z vžigalnikom) in me še vedno preiskujoče ogledoval.

Ta trenutek se mi je vse razjasnilo: sovražim inženirja Francija S. in ga bom sovražil, dokler bo v meni dovolj moči za to. Vendar sem se ga hkrati tudi bal. Kakšen bo njegov posel odslej, ko je na vzhodni fronti pustil polovico svoje roke? Mi bo odgovoril?

Vprašal sem ga:

»Mama mi je rekla, da boste imeli po svoji vrnitvi v Ljubljano veliko pomembnega dela. Ga boste res imeli?«

Tedaj mi je odgovoril z neko posebno silovitostjo, kakršne pri njem nisem bil vajen:

»O, seveda! Žide bom lovil!«

Drugo srečanje z inženirjem:

Naletel sem nanj prav tam, kjer sem ga najmanj pričakoval – na majhni slikarski razstavi v neki opuščeni trgovinici blizu zelenjavnega trga med vojno, o kateri sem zvedel iz časopisa in ki je pritegnila mojo pozornost predvsem zaradi avtorjevega imena. To tuje, nemško zvoneče ime (Rihard Šulc) mi je bilo znano še iz otroških let; v ljudski šoli in v prvih treh letih gimnazije sva bila sošolca iz skupne klopi, ki ju je vezala slovesna zaobljuba »večnega prijateljstva.« Zdaj sem ga komaj še spoznal. Bil je revno oblečen, hudo mršav in izgubljenega pogleda, ki je nedvomno pričal, da se je moj nekdanji sošolec že lep čas vdajal pijači.

Stopil sem k njemu in ga pozdravil. Ponudil mi je koščeno roko z dolgimi, tankimi prsti in me pozorno pogledal. Miniti je moralo nekaj časa, preden se mu je posvetilo, koga ima pred seboj. Tisti hip me je objel in s cvilečim glasom zajokal kakor mlada živalca.

»Ti, ti!« je ponavljal in se me še tesneje oklenil, kot da bi se me bal znova izgubiti. »Si res ti, Oskar?«

Odgovoril sem mu, da sem prišel na njegovo razstavo (nisem hotel reči razstavo) in da bi si jo rad z največjim veseljem ogledal. »Nisem vedel, da slikaš«, sem še rekel in se trudil, da bi se rešil njegovega trdega objema. »Včasih tega nisi počel.«

»O, sem!« je vzklilnil in se v zadregi nasmehnil; njegove koščene roke so nanagloma popustile, da sem mu lahko spet pogledal v razvneti obraz. »Seveda sem, le da nisem nikomur povedal, kaj delam. Tudi tebi ne, čeprav me je vezala s teboj posebna zaobljuba.«

»In danes?« sem ga vprašal. »Danes svojih slik ne skrivaš več?«

Odgovoril mi je hitro in preprosto:

»Ne morem si drugače pomagati. Te slike so vse, kar imam. Če bi vsaj eno samo prodal, mi mogoče ne bi bilo treba končati v kakšnem nacističnem lagerju. Že jutri bi izginil iz mesta.«

Tedaj sem se nanagloma obrnil, kakor da bi nekaj zasluhlil, in zagledal med

vrati debelo inženirjevo glavo in njegove okrogle zvedave oči, ki so bile nepremično uprte v naju.

S smehljajem na ustnicah se nama je polagoma približal, in še preden se je ustavil, je tiho, a dovolj razločno dejal:

»Vseh vaših pet slik (njegov pogled je obvisel na Šulcu) sem si ogledal že včeraj, ko sem čisto slučajno zašel na ta konec mesta. Dve sta mi zelo všeč, kupil pa bi tisto, ki jo razstavljate v izložbenem oknu. Zares dobro narejeno tihožitje. Prinesite mi jo še danes na dom in vam jo pri priči plačam. Ste za to kupčijo?«

Moj nekdanji sošolec je bil preveč iznenaden, da bi lahko nemudoma odgovoril. Njegov vzhičeni in hkrati še zmerom zmedeni obraz mi je povedal vse. Videl sem, da ni bil še povsem prepričan o sreči, ki ga je nepričakovano doletela – prodal bo svojo prvo sliko in se s tem še bolj utrdil v veri, da mora nadaljevati s svojim delom.

»Torej vas lahko še danes pred večerom pričakujem doma,« je s pretiranim zadovoljstvom rekel inženir in se namenil proti vratom, kakor da hoče oditi. Po dveh kratkih korakih pa se je na hitro ustavil in še dodal:

»Dobrodošli boste v moji hiši!«

S temi besedami se je poslovil od Riharda Šulca, meni pa je dejal:

»Daj, pospremi me domov k tvoji mami! Že celo večnost je nisem videl.«

Molčal sem vse do trenutka, ko sva bila že sredi zelenjavnega trga. Takrat mi je zmanjkalo potrpljenja in sem mu ne brez nejevolje v glasu zastavil vprašanje, ki mi je že nekaj časa ležalo na duši:

»Vam je slika mojega nekdanjega sošolca res tako zelo všeč, da jo nameravate kupiti?«

In inženirjev odgovor:

»Ne, slika je povprečno delo in zanj ne bi mogel reči, da mi je všeč. Pomagal pa bom fantu, ker vidim, da je v stiski.«

Naslednji dan malo pred poldnem sem zvedel, da je gestapo v inženirjevem stanovanju aretirал Riharda Šulca in ga odvedel neznano kam. S podrobnostmi tega meni nerazumljivega dejanja me je seznanil inženir Franci S. sam, ki me je po uniformiranem kurirju povabil v svojo pisarno (bila je v stari, lepi hiši v Beethovnovi ulici) na nujen pogovor.

In tako je prišlo do najinega tretjega in zadnjega srečanja:

Inženirjeva pisarna ni bila kraj, kjer bi se človek dobro počutil. Ko sem stopil vanjo in zaprl za seboj vrata, me je stisnilo pri srcu, da sem se malodane opotekel, preden mi je uspelo priti do stola, ki mi ga je inženir nepričakovano prijazno ponudil. Nič drugačne niso bile tudi njegove prve besede, ki me je z njimi sprejel in me smehljaje se, a brez pravega zanimanja povprašal po materinem zdravju. Potem je ni več omenil, kar me je še bolj utrdilo v prepričanju, da se je njuno prijateljstvo že močno skrhalo. Ko pa je spregovoril o Rihardu Šulcu in njegovi aretaciji, se mu je obraz pomračil in ves kakor okamenel v sovraštvu, ki ni bilo od današnjega dne. Še zdaj ga slišim, ko je rekel:

»Tvoj prijatelj Šulc je Žid; smrdljiv, umazan Žid. Si to vedel?«

»Ne,« sem odvrnil in bilo mi je skoraj žal, da se nisem poučil o tem že poprej.

»Nihče mi ni tega povedal, tudi on sam ne.«

Inženir se je zasmejal in me očetovsko potrepljal po rami. »Nisi edini, ki mu je nasedel. Dvakrat so ga naši ljudje že držali za vrat, pa jih je vsakič z lažnimi dokumenti preslepil, da nima z židovstvom nobenega opravka... da je čist in

neomadeževan kot solza. Tokrat pa nas ne bo prevaral; poslali smo ga tja, kjer bi moral že zdavnaj biti.«

»V lager?« sem ga potihoma vprašal.

Ni mi takoj odgovoril. Vzdignil se je s sedeža in šel počasi k oknu; nekaj zmagoslavnega in vase zaverovanega je bilo v tem njegovem koraku. Ko je prišel do okna, ga je s svojo edino roko na široko odprl in nastavil čelo mrzlemu vetru, ki je zapihal v sobo.

Tedaj se je napol obrnil in mi rekel:

»S Šulcem smo zdaj opravili. Ne bo nam več v nadlego. Toda še nekdo je med nami v mestu, ki mu ne moremo priti na sled... tudi ta je Žid in tvoj prijatelj. Bi mi povedal, kje skrivaš Evgena S.?«

»Nikogar ne skrivam,« sem zajecjal; jezik me ni ubogal in sem se dolgo mučil z njim, da sem ga ukrotil.

Potem sem še rekel:

»Zakaj mislite, da sem jaz tisti, ki skriva Evgena S. in ki naj bi ga zdaj tudi izdal? Sem v vaših očeh res takšna baraba?«

Inženir se je spet zasmel, toda to pot me ni več potrepljal po rami. Njegovi zobje, ki jih je razkril med smehom, so bili majhni in ostri.

»Ne, nisi!« je skoraj zavpil. »Ves si podoben svoji materi. To me tudi zadržuje, da ne govorim s teboj tako kot z drugimi.«

In še v isti sapi:

»Še zadnjič te bom vprašal: Kje skrivaš Žida Evgena S., svojega sošolca in prijatelja?«

Ponovil sem tisto, kar sem mu že rekel. Pristavil pa sem:

»Kaj boste naredili z menoj? Boste tudi mene poslali v lager?«

Inženir me ni več pogledal. Brez ene same besede je odhitel iz sobe in dvakrat obrnil ključ v vratih. Bil sem njegov ujetnik.

Najprej sem še upal, da se bo inženir kmalu vrnil. Po dveh dolgih urah čakanja pa je pričelo moje upanje naglo kopneti in prepuščati svoje mesto nečemu, kar ni bilo ne strah in tudi obup ne. Napovedovalo pa je nekaj hujšega. Zmerom očitneje se mi je namreč dozdevalo, da se vse v meni mehča in da moje telo še ta ali naslednji trenutek ne bo sposobno nuditi nobenega odpora več. Tedaj bo inženir dosegel to, kar je od mene že nekajkrat zahteval: moje priznanje, ki mu bo naposled odkrilo, kje naj išče Evgena S.

Vendar se ni zgodilo nič podobnega. Inženir se ni več vrnil v svojo pisarno, da bi nadaljeval z zasliševanjem. Mladi uniformiranec, ki je točno ob šestih zjutraj odprl vrata, me je našel na stolu napol spečega. Zbudil me je in mi rekel, da sem prost in da naj odidem domov. Pospremil me je vse do pritličja in do vhodnih vrat. Obraz mu je bil do konca kakor maska.

Doma mi je Simona povedala, da se je Evgen sinoči vrgel pod vlak.

(Iz rokopisne zbirke Obletnica mature)